

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 81'42:82.09J(049.32)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11\(41\)-4176-4182](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11(41)-4176-4182)

Саєвич Ірина Георгіївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0761-4999>

НАРАТИВНИЙ ПОВОРОТ У ЛІНГВІСТИЦІ

Рецензія на підручник: Бацевич Флорій. Основи лінгвонаратології.
Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. 292 с.

Saievych Iryna Heorhiivna PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0761-4999>

NARRATIVE TURN IN LINGUISTICS

Review of the textbook: Batsevich Floriy. Fundamentals of Linguistic Narratology. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2025. 292 p.

Лінгвістичні повороти, які неодноразово ініціював один з найавторитетніших українських мовознавців Флорій Бацевич, досить швидко сприймалися вітчизняними науковцями як методологічний дороговказ, що спонукав їх до нових дослідницьких обривів.

Відтак поступово зростала кількість праць, присвячених проблемам комунікативної лінгвістики, девіатології, лінгвістичної генології, лінгвопрагматики, а відповідно до окреслених перспектив розвитку мовознавства й чинних дослідницьких пріоритетів коригувалися плани підготовки філологів.

Поштовхом до вагомих змін у науковій та освітній сферах, безумовно, слугували й пропоновані автором підручники. Видання, початково зазначені як навчальні, по суті стали інтелектуальними картами нових лінгвістичних напрямів, що зробило їх незамінними не лише для студентів, а й для дослідників (Пор.: Основи комунікативної девіатології, Львів, 2000; Основи комунікативної лінгвістики. К., 2004; Вступ до лінгвістичної генології. К., 2006; Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень, К., 2009; Вступ до лінгвістичної прагматики. К., 2011). Ці джерела давно

визнано золотим стандартом сучасного українського мовознавства та вищої школи.

У новому підручнику «Основи лінгвонаратології» Флорій Бацевич продовжує традицію торування мовознавчих шляхів. І цього разу йдеться про «наративний поворот у лінгвістиці», якщо перефразувати ключовий термін «лінгвістичний поворот в наратології», уживаний автором. Це перше в Україні видання, адресоване магістрам-філологам, аспірантам, викладачам – усім, хто цікавиться поступом філології й зокрема проблемами наратології. Зауважимо, що йдеться про ґрунтовну працю, у якій висвітлено концепцію нового напрямку: систему аспектів, пов'язаних з особою оповідача, глибинами фікціональності художніх текстів, структурою й змістовою організацією розповідей про події, голосами оповідних інстанцій, модусами і модальностями втілення авторського задуму й багатьма іншими категоріями та одиницями.

Відповідно до тенденцій сучасної лінгвістичної парадигми напрямку притаманний комплексний міждисциплінарний характер, що передовсім зумовлений традиційним взаємозв'язком мовознавства й літературознавства, й, окрім того, взаємодією філології з іншими гуманітарними сферами (семіотикою, логікою когнітологією, психологією, психотерапією, соціологією, етнологією). Автор переконливо доводить, що таке органічне поєднання сприяє різноаспектному розгляду наративної діяльності людини та результатів цієї діяльності – оповідних структур про події.

За основу у виданні обрано функційно-комунікативний підхід до художнього наративу, зорієнтований на проблеми текстотворення й інтерпретації текстів, а тому наратив у концепції дослідника постає «не лише як історія (онтологія текстового світу, фабула), чи дискурс цієї історії (способи розгортання фабули в сюжет), але як складний синтез усіх цих чинників, об'єднаних комунікативним сприйняттям наративу як динамічного феномена смислової взаємодії свідомостей автора (наратора) і адресата (нарататора)» (с. 64).

Підручник має чітку структуру: три розділи, запитання і завдання для самопідготовки до кожного з розділів, списки використаних художніх і наукових джерел, додаток, у якому запропоновано комплексний аналіз художнього наративу, словник термінів і тематичний покажчик. Суттєво, що список наукових видань містить значну кількість праць професора Бацевича, який вибудовував цілісну концепцію лінгвонаратології упродовж тривалого часу, порушуючи в публікаціях окремі проблеми напрямку.

Виклад матеріалу дозволяє поступово занурюватися в складну проблематику наратології: від загальних питань, спільних для багатьох галузей гуманітаристики, до тих, що фокусують увагу на лінгвальних

аспектах. У першому розділі – «**Теоретичні аспекти сучасної наратології**» – послідовно висвітлено основні поняття та етапи розвитку напрямку, його складники (наратор, наратор, код), структуру й категорійну організацію наративів (подієвість, точка зору наратора, хронотоп оповіді, наративний ритм, модус і модальність), їх типологію та функцію у суспільстві.

Автор виокремлює два найважливіші підходи до витлумачення наративу як центральної категорії напрямку: 1) широкий з двома підтипами (побутового характеру і семіотичний) та 2) вузький, функційно-комунікативний. Відповідно до другого, прагматично зорієнтованого підходу, наратив визначено як «процес і результат нарації (розповіді) про одну або більшу кількість подій, суттєвих змін станів, плину процесів», окрім того, це «побудована за певними структурними і комунікативними законами, прийнятими в конкретному соціумі, розповідь про подію, яка, як зазвичай, значною мірою вплинула на оповідача (інших осіб, суспільство в цілому, весь світ), змінила попередній стан речей в об'єктивній дійсності, а також перебіг текстової історії» (с. 17).

Привертають увагу роздуми про спільні й відмінні ознаки наративу порівняно з іншими формами мовної діяльності: насамперед дискурсу, мовленнєвого жанру і мовленнєвого акту, а також опису, міркування і діалогу. Наголошено на вищому ієрархічному рівні понять «дискурс» і «мовленнєвий жанр» та зазначено, що за будь-яких умов і варіантів вияву наратив має дискурсивну природу, а відтак виконує «світопороджувальну» функцію, набуває структурно-сислової організації та способу оповіді.

Українським є акцент на проблемі методологічного характеру, спричиненій відсутністю у філології наративного методу як цілісного поняття. Запропоновані автором методи, методики і прийоми аналізу значною мірою ґрунтуються на досягненнях лінгвістики тексту, стилістики художнього мовлення, риторики, лінгвістичної прагматики, когнітивної лінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності. Ф. Бацевич пропонує дієвий підхід до наративного аналізу: «дослідження оповіді, що передбачає вивчення сутності феномена наративу, його структурної та комунікативної організації, знакової природи, виявлення й інтерпретації категорій і одиниць як чинників оповідної історії та її дискурсу, способів утілення і вияву наративних інстанцій, глибин фікціональності (стосовно художніх наративів), мовних (семантичних, синтаксичних, прагматичних) засобів утілення всіх складників (учасників, об'єктів, обставин втілення тощо), а також чинників формування комунікативних смислів та їхньої специфіки в різних виявах оповідності, аспектів породження відповідних риторичних ефектів, спрямованих на сприйняття конкретного наративу» (с. 45). Дослідник істотно розширює предметне поле лінгвонаратологічних

досліджень і подає розлогу класифікацію складників художньої оповіді, що можуть бути виявлені з опертям на засоби мовного і позамовного кодів (с. 50–53). Саме в такому розрізі у виданні здійснено поетапний розгляд теоретичних і практичних положень художнього наративу.

Другий розділ «**Лінгвістичний поворот у наратології: досягнення, можливості**» присвячено питанням лінгвальних чинників формування, організації та функціонування наративів, мовним і комунікативним засобам утілення наративних одиниць і категорій.

Традиційно найважливішими категоріями наративної історії визнано події, час і простір їх розгортання. Не випадково феномену текстової події, що розглядається як складник наративної історії та чинник руху дискурсу цієї історії, приділено суттєву увагу. Ф. Бацевич пропонує перелік тих лінгвальних сигналів, що безпосередньо або опосередковано засвідчують наявність події та об'єднує їх у два типи: експліцитні й імпліцитні.

У межах експліцитних засобів виокремлено 1) «номінативи подієвості»: а) семантично й структурно тотожні одному слову або його змістові: *подія, війна, перемога, вибух, повінь, землетрус, ураган, смерть, небезпека, народження, дорожньо-транспортна пригода, висадка на Місяць* і т. ін. та б) еквіваленти речення з різною мірою вияву впливу на людину: *це була епохальна подія, ця подія перевернула його життя, це вплинуло на подальші події (чиєсь життя), все раптом змінилося* і т. ін., а також 2) «предикативи подієвості»: *почати, закінчити, невідворотно, раптово, раптом, стрімко, неочікувано, нагло, катастрофічно, суттєво, напасти, наступати, відступати, перемогти, впасти, померти, народитися* та ін. Імпліцитні засоби, як зазначає автор, формують пресупозитивні, перцептивні й когнітивні чинники, зокрема фактори пам'яті, очікування та прямі й непрямі імплікатури (с. 85–87).

Привертає увагу підрозділ 2.5. Категорії наративного дискурсу: лінгвальні виміри. Зосереджено увагу на поняттях, найбільшою мірою виокремлених та обґрунтованих у сучасних лінгвістичних студіях: голосу (голосів), фокусу, емпатії, модусу і модальності викладу текстової оповіді (с. 98), тобто тих категоріях художньої оповіді, які мають прагматичний характер і від яких залежить значна кількість аспектів породження і сприйняття текстових повідомлень.

З опертям на чинник мовної особистості, автор розглядає категорію наративного голосу у ракурсі комунікативної моделі адресант – повідомлення – адресат «як експліцитний спосіб втілення (аспект породження оповіді) і виявлення (аспект сприйняття оповіді) психо-когнітивних, соціальних, гендерних, вікових та інших інстанцій (автора, наратора, іноді нарататора), самих типів нараторів, притаманних їм точок зору, способів

фокусування об'єктів оповіді, модусно-модальних, емпатичних та деяких інших чинників побудови ними дискурсу оповіді» (с. 99). Акцентовано, що саме «голос» найтісніше пов'язаний з об'єктивацією історії лінгвальними й паралінгвальними засобами. Ще однією категорією, що потребує звернення до мовного коду, постає емпатія, а її найважливішим виявом, на думку автора, є фокусування, тобто «організація перспективи розгортання комунікативної події мовними, позамовними і паралінгвальними засобами» (с. 116).

Достатньо уваги приділено лінгвальним аспектам втілення наратора в художній оповіді (підрозділ 2. 6). На прикладі детального аналізу прозових творів М. Хвильового розглянуто різні типи оповідачів: а) недієгетичний наратор (оповідач, що не бере безпосередньої участі в текстових подіях) та б) дієгетичний наратор, з урахуванням притаманних цим типам різновидів «всезнаючий (всюдисутній)» і «обмежений у своїх знаннях» наратори. Наявність «тексту в тексті» та метакоментарі оповідних інстанцій щодо процесу створення тексту дали підстави виокремити ще один тип наратора в художній оповіді М. Хвильового: метанаратор (с. 128–143).

Глибина аналізу та влучні спостереження над типологією нараторів залежно від мовного коду характерні для висвітлення модусних характеристик наративу, зокрема перцептивних особливостей сприйняття і відтворення світу. Вияв «чистої» зорової перцепції дієгетичного наратора виокремлено в романі «Ревнощі» французького письменника А. Роб-Гріє. Домінування нюхового модусу сприйняття світу реконструйовано відповідно до мовного коду оповіді у відомому романі «Парфуми» П. Зюскінда.

Окрім традиційних аспектів лінгвонаратологічних досліджень у підручнику подано й ті, які ще не стали загальноприйнятими у сучасній наратології: проблеми виявлення глибини фікціональності художніх оповідей, специфіка творення оповідей нараторами, які перебувають у змінених станах свідомості, лінгвальні особливості оповідей, створених нібито неантропним наратором: твариною, рослиною, артефактом (**Розділ 3. Новітні аспекти лінгвонаратологічних досліджень**). Безумовно, зазначені проблеми викликають неабиякий інтерес і з огляду на повноту та всебічність висвітлення, і, зважаючи на їхню «екзотичність» у контексті порушуваних лінгвістами питань.

Автор обстоює думку про глибину фікціональності (термін Ф. Бацевича) як важливий аспект організації оповідних структур та проводить паралелі з уживаними в літературознавстві й семіотиці термінами щодо стану речей у реальному світі: міметичність та іконічність. Глибину фікціональності витлумачено як «міру смислової відстані конкретного наративу від стану речей у реальному світі, а також інших текстових світів,

що передують йому (можливих передтекстів)» (с. 155–156) і наголошено, що найважливішим свідченням фікціональності художнього тексту є його антропоцентризм, носіями якого постають автор, персонажі і читач. З опертям на мовні засоби розглянуто втілення глибини фікціональності художнього наративу у збірці оповідань «Абсолютна порожнеча» видатного польського письменника-фантаста С. Лема.

Цікавим і переконливим є висновок про створений письменником специфічний жанр, умовно визначений як «лемківські паратексти до неіснуючих текстів (наративів)».

Продемонстровано дію способів і прийомів реконструкції різних чинників «неіснуючих» текстів та прийомів мовної реконструкції чинників створення образів авторів таких текстів (с. 159–178).

Низку важливих спостережень щодо специфіки оповіді наратора у змінених станах свідомості зроблено на підставі аналізу містичної повісті «Початок жаху» В. Шевчука. Інша повість цього письменника – «Маленьке вечірнє інтермеццо» – слугує основою для характеристики художніх оповідей неантропного наратора, характерною властивістю яких визначено ментальне одивнення, що ґрунтується на специфічному осмисленні текстової історії.

На конкретизацію складних наукових понять та їх унаочнення й переконливість суттєво вплинув обраний автором теоретико-практичний ракурс викладу матеріалу з опертям на лінгвонаративний аналіз художніх творів.

Перелік українських та зарубіжних письменників, до творчості яких звертається Ф. Бацевич, досить вагомий: І. Франко, М. Коцюбинський, М. Хвильовий, В. Винниченко, В. Підмогильний, В. Стефаник, В. Шевчук, А. Азімов, П. Зюскінд, А. Кларк, К. Кастанеда, С. Лем, А. Роб-Гріє та ін. Художні тексти не лише «оживлюють» теоретичний матеріал, а й демонструють, яким чином категорії та поняття наратології можуть бути реалізовані під час аналізу художнього мовлення.

Лідером з-поміж авторів аналізованих творів є І. Франко. На прикладі оповідань і фрагментів романів письменника розглянуто організацію наративної історії («Микитчів дуб»), лінгвальне втілення текстової події («Терен у нозі»), просторових параметрів наративу («Як Юра Шикманюк брів Черемош»), сутність текстової (наративної) емпатії («Для домашнього вогнища» та «Основи суспільності»). Справжньою перлиною підручника є здійснений автором комплексний аналіз художнього наративу, поданий у додатку до видання. На матеріалі оповідання І. Франка «Під оборогом» продемонстровано можливості дії висвітлених у підручнику аспектів лінгвонаративного аналізу.

У запропонованому словнику термінів, що містить понад 50 реєстрових одиниць, уніфіковано використовувану термінологію, що вкрай важливо і для розуміння лінгвістичних категорій лінгвонаратології, і для орієнтування в поняттєвому апараті дисципліни.

Безумовно, видання відповідає всім вимогам до університетських підручників, адже йому притаманні високий науково-методичний рівень, чіткий і зрозумілий виклад матеріалу, структурований за принципом від простого до складного, поєднання теорії з практичною реалізацією, наявність довідкового апарату та академічний стиль викладу. У разі, коли йдеться про підручники Флорія Бацевича, дотримання цих вимог є взірцевим.

Водночас, як і в більшості інших ґрунтовних праць автора, це видання виходить за межі зазначеного жанру підручника й демонструє шлях від репрезентації знань до їх генерації. «Основи лінгвонаратології» слід розглядати як інтелектуальний виклик і джерело для подальших наукових пошуків усіх зацікавлених проблемами комплексного аналізу художнього тексту, а внесок автора, окрім того, набуває ваги й значущості для процесу підготовки філологів, адже концепція має всі підстави вплинути на формування нових навчальних програм і напрямів дослідницької діяльності, вибір тем магістрантських та аспірантських кваліфікаційних робіт.

Отже, укотре можемо стверджувати факт лінгвістичного новаторства Флорія Бацевича та високий рівень запропонованого ним наукового моделювання, де кожне поняття, категорія й аспект сукупно формують дієвий дослідницький підхід до вивчення мови, мовлення й комунікації та постають елементами сучасної лінгвістичної метамови. Запропонована концепція лінгвонаратологічних досліджень є шляхом до єднання лінгвістики й літературознавства на нових засадах – фокусування на людському чиннику й інтердисциплінарності, що надає сучасній філології ознак динамічної, критичної та рефлексивної науки, спрямованої на активне пізнання складного, багатоголосого та швидкозмінного світу, й перетворює її на ключ до розуміння процесу творення реальності за допомогою слова.